

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СИСТЕМИ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ ІСПАНІЇ ТА УКРАЇНИ

Кубрак Р. М.,

кандидат юридичних наук,

перший заступник начальника – начальник навчального відділу

Дніпровського центру підвищення кваліфікації персоналу

Державної кримінально-виконавчої служби України

ORCID ID: 0000-0002-9912-098X

У статті проводиться аналіз пенітенціарної системи Іспанії, ґрунтуючись на отриманому матеріалі за результатами візиту робочої групи Міністерства юстиції України з метою обміну досвідом та налагодження співпраці у пенітенціарній сфері. Спираючись на статистичні дані, надані керівництвом органів управління пенітенціарними установами, персоналом полівалентних пенітенціарних центрів, органами поліції, неурядових організацій, та результати власних спостережень, вивчено структуру органів та установ, які виконують встановлені судом покарання. Визначено порядок виконання покарань, пов'язаних з ізоляцією злочинців від суспільства. Встановлено особливі специфічні риси кримінально-виконавчої політики Іспанії. Проведено порівняльно-правовий аналіз систем органів і установ виконання покарань Іспанії та України, визначено окремі відмінності, структуровано вертикаль управління пенітенціарними установами, їх підпорядкування, порядок здійснення позавідомчого контролю за їх діяльністю та превентивні механізми порушення прав засуджених осіб. Визначено види установ та локальних структурних дільниць у них відповідно до обсягу ізолюючих режимних заходів, які застосовуються. Проведено аналіз криміногенного складу засуджених, їх віковий склад.

Досліджено критерії первинної та вторинної класифікації засуджених в УВП Іспанії, поділ їх на категорії залежно від їх суспільної небезпеки. Проаналізовано окремі алгоритми зміни умов тримання засуджених до позбавлення волі, їх умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, звернено увагу на особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх злочинців.

Встановлено складники ефективності процесу виконання кримінального покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк, організації соціально-виховної роботи шляхом запровадження корекційних програм їх поведінки, що полягають у здійсненні впливу з урахуванням особливостей психічного, психологічного, емоційного стану кожної засудженої особи, її освітній рівень та потреби.

Проведено аналіз та узагальнено функційну спрямованість і основні завдання пенітенціарних установ, особливості забезпечення охорони та нагляду за засудженими в полівалентних пенітенціарних центрах. Встановлено ефективність та універсальність функціонування полівалентних пенітенціарних центрів Іспанії новітнього зразка.

Автором обґрунтовано доцільність запровадження окремих елементів методик соціально-виховної роботи із засудженими УВП Іспанії в Україні, зокрема корекційних програм поведінки засуджених, орієнтованих на індивідуальні особливості та потреби кожної засудженої особи.

Ключові слова: установа виконання покарань, засуджена особа, позбавлення волі на певний строк, покарання, соціально-виховна робота, ресоціалізація, пенітенціарна система.

Постановка проблеми. Останніми роками пенітенціарна система України перебуває в стані реформації. Зміни відбуваються як у нормативно-правовому регулюванні, так і в порядку виконання покарань. Європейські країни мають значний передовий досвід пенітенціарного впливу на засуджених осіб, впровадження ефективних методик ресоціалізації засуджених. Окремі з них, які за результатами застосування довели свою дієвість та ефективність, доцільно імплементувати в кримінально-виконавче законодавство та процедурний порядок виконання призначених судом покарань в Україні. Зокрема, в організації соціально-виховної роботи із засудженими, здійсненні нагляду і постійного контролю за їх поведінкою, плануванні та реалізації програм коригуючого впливу на них. Пенітенціарна система Іспанії за кількісними показниками (кількість засуджених, установ) схожа з українською, при цьому вирізняється великою кількістю реабілітаційних, корекційних програм, спрямованих на зміну індивідуальних особливостей окремої засудженої особи, вже тривалий час доводить свою дієвість та ефективність. Саме це спонукало провести порівняльний аналіз пенітенціарних систем

Іспанії та України, акцентуючи увагу на окремих ефективних методиках виправного впливу на злочинців, які можуть бути адаптовані до умов сьогодення і запроваджені в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що вагомий внесок у сферу порівняльно-правових досліджень, вивчення передового зарубіжного досвіду реалізації державної політики у сфері виконання покарань учених-компаративістів: М. Бажанова, О. Бандурки, С. Беклеміщева, І. Богатирьова, І. Даньшина, О. Джузи, В. Голіни, А. Зелінського, О. Колба, І. Копотуна, Р. Кубрака, В. Куца, В. Леня, О. Лисодєда, М. Литвинова, В. Львовичкіна, В. Петкова, Т. Приходько, М. Пузирьова, Г. Резніченко, А. Степанюка, В. Трубникова, В. Шаблістого, І. Яковець та інших.

Але, незважаючи на наявність наукових праць з такої тематики, вочевидь, питання, порушені в публікації, мають актуальне теоретико-прикладне значення та потребують дослідження на науковому рівні.

Метою статті є проведення порівняльного аналізу пенітенціарних систем Іспанії та України зі зверненням уваги на окремі ефективні методики ресоціалізуючого впливу на засуджених, які можуть бути імplementовані в нормативно-правове регулювання та порядок виконання покарань в Україні.

Виклад основного матеріалу. В умовах реформування системи виконання покарань України виникає нагальна потреба в трансформації фундаментальних засад кримінально-виконавчої політики, в тому числі і пошуку та вироблення шляхів упровадження позитивного зарубіжного досвіду в пенітенціарній сфері країни. Не випадково вибрана для порівняльного аналізу система виконання покарань Іспанії, оскільки, незважаючи на певні соціально-економічні, ментальні, культурні, політичні відмінності, за окремими індикаторами вона схожа з наявною в Україні, при цьому має низку суттєвих відмінностей.

В Іспанії, на відміну від України, виконання покарань перебуває у віданні окремого департаменту Міністерства внутрішніх справ. Структура подібна до наявної в Англії та Уельсі. До 1996 р. цими питаннями опікувалося Міністерство юстиції, але після низки резонансних терактів у Землях Басків (м. Барселона) та викраденням і триманням у заручниках персоналу виправних установ змінено структурну приналежність пенітенціарної системи та її підпорядкування.

Пенітенціарна система Іспанії складається з Генерального секретаріату пенітенціарних інституцій, Генеральної дирекції з виконання покарань та ресоціалізації, Генеральної дирекції відкритого середовища, альтернативних видів покарання та заходів.

Керівництво системою виконання покарань здійснюють Генеральний секретар, Генеральний директор, Субдиректори. Генеральний секретаріат пенітенціарних інституцій поділяється на генеральні субдирекції: 1) інституційних відносин та територіального координування; 2) кадрових питань; 3) пенітенціарної служби; 4) аналізу та інспекції.

Починаючи з 1995 р. в Іспанії модернізуються наявні установи виконання покарань (далі – УВП) та впроваджуються найсучасніші моделі пенітенціарних установ. Натепер існує 69 пенітенціарних центрів закритого типу, з них 24 типові найбільш сучасні. Для порівняння, в Україні тепер функціонує 148 УВП (з них 27 не використовуються за функціональним призначенням) та слідчих ізоляторів (далі – СІЗО), серед яких – 113 кримінально-виконавчих установ; 12 СІЗО; 17 УВП з функцією СІЗО, п'ять виховних колоній (чотири з яких не використовуються за функціональним призначенням) та сектор для тримання неповнолітніх жіночої статі в Мелітопольській УВП № 144. У системі УВП Іспанії функціонує дві психіатричні установи, призначені для тримання осіб, які є суспільно небезпечними і мають психічні захворювання або вчинили злочини у стані неосудності; 34 центри соціального включення – напіввідкриті установи, на кшталт наявних в Україні виправних колоній мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання та виправних центрів; 21 відкрита секція в межах УВП, за режимом тримання схожі на центри соціального включення, подібні до наявних в УВП України дільниць соціальної адаптації у виховних колоніях і соціальної реабілітації у виправних колоніях; 3 центри для матерів, які мають дітей до 3 років; 47 приміщень у звичайних лікарнях для утримання засуджених під час надання їм необхідної медичної допомоги за межами УВП; 9 реабілітаційних закладів, якими опікуються неурядові організації, призначені для надання допомоги специфічним категоріям ув'язнених: особам похилого віку, інвалідам, матерям з дітьми тощо.

Цікавою різницею системи УВП Іспанії та України є наявність полівалентних пенітенціарних центрів, що являють собою нові установи, побудовані після 2007 р. за окремими типовими проектами, обладнані найновішими інженерними та технічними системами охорони і нагляду. Полівалентний центр розрахований на 2000 засуджених, в якому роздільно тримаються засуджені жіночої та чоловічої статі в окремих локальних дільницях з різним режимом ізоляції. До прикладу, на побудову полівалентного центру Мадрид VII, розташованого неподалік м. Мадрида, витрачено 120 млн євро, щорічний бюджет становить 1149713,63 євро, на утримання одного засудженого витрачається 60,22 євро на добу. На час відвідування нами центру в ньому перебувало 1200 засуджених, для забезпечення внутрішнього нагляду за засудженими та організації з ними соціально-виховної роботи задіяно

500 осіб персоналу. Територія центру поділяється на окремі ізольовані один від одного модулі, які призначені для тримання різних категорій засуджених залежно від їх суспільної небезпеки та характеру скоєних ними злочинів.

Ще однією ключовою відмінністю пенітенціарної системи Іспанії є відсутність виправних установ для неповнолітніх осіб. Це зумовлено тим, що до неповнолітніх осіб, які скоїли злочини, в Іспанії покарання у вигляді позбавлення волі не застосовується. Вони можуть за скоєні злочини притягуватися до альтернативних видів покарання, залучатися соціальними службами до заходів виховного та реабілітаційного характеру. З неповнолітніми особами, які скоїли злочини, проводять виховну та профілактичну роботу, а також здійснюють контроль за їхньою поведінкою інші державні органи та недержавні організації, які не належать до пенітенціарної системи. Це є позитивним моментом, оскільки виключає подальшу криміналізацію неповнолітніх в умовах місць попереднього ув'язнення та УВП. Для України ці питання є актуальними, оскільки у виховних колоніях відбуваються встановлене судом покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк 107 осіб, у тому числі 5 осіб жіночої статі [1]. Щорічно в Україні понад 4 тис. злочинів вчиняється неповнолітніми особами або за їх участю (2018 р. – 4750 [2], 2019 р. – 4088 [3]).

До складу персоналу іспанської пенітенціарної системи входили: Генеральний секретаріат – 23986 осіб, з них: державна служба – 22024 осіб; робітничий персонал – 1962 особи; щодо ґендерних показників: 16731 – чоловік; 7255 – жінок. Для порівняння, персонал Державної кримінально-виконавчої служби України становить: середній і старший начальницький склад – 6525 осіб, рядовий та молодший начальницький склад – 16762 осіб, всього – 23287 осіб, персонал уповноважених органів з питань пробації – 3440 осіб. Як бачимо, кількість персоналу органів та установ, які виконують покарання (далі – ОУВП), в обох країнах майже ідентична.

Структура УВП Іспанії побудована з урахуванням 17 автономій (областей). При цьому Каталонія отримала компетенції автономії в пенітенціарній сфері, всі інші мають централізоване підпорядкування. Суттєвою відмінністю ОУВП Іспанії є відсутність у їх функціоналі характерних для ОУВП України напрямів роботи щодо будівництва та капітального ремонту установ, здійснення зовнішнього нагляду та охорони, розшуку засуджених, які вчинили втечу, переміщення засуджених та осіб, взятих під варту, за межі установи для надання невідкладної медичної допомоги, до іншої УВП тощо. Ці функції виконують інші відомства, які не належать до ОУВП. Зокрема, зовнішню охорону та нагляд по периметру установи забезпечують озброєні підрозділи Цивільної гвардії – правоохоронний орган, схожий за колом виконуваних завдань поліцейсько-військового характеру на Національну гвардію України. Переміщення засуджених та осіб, взятих під варту, за межі установи здійснюється Цивільною гвардією в межах одного населеного пункту, охорона в медичних закладах за межами УВП, розшук засуджених, які вчинили втечу, здійснюється виключно поліцією, до вказаних заходів персонал ОУВП не залучається. Що є загалом цікавою практикою, надає можливість вивільнити і людські, і матеріальні ресурси ОУВП для виконання притаманних їм основних функцій. У системі охорони відсутня кінологічна служба, службові собаки залучаються тільки для проведення обшуків території УВП один або два рази на місяць підрозділами Цивільної гвардії.

Як і в Україні, УВП мають ступеневий поділ за рівнями режимних вимог, а саме: I ступінь – суворий, з найширшим колом обмежень та локалізацією, де відбуваються покарання найбільш суспільно небезпечні засуджені, що потребують ізоляції не тільки від суспільства, а й від інших категорій засуджених; ця категорія становить 2% від загальної кількості засуджених у державі; II ступінь – звичайний, призначений для тримання більшості засуджених, і передбачає загальні вимоги ізоляції, в таких локальних дільницях відбуває покарання 80,5% засуджених осіб; III ступінь призначений для тримання засуджених, які виправляються, така категорія становить 17,5%, у таких установах засуджені проживають і працюють за межами, але на ніч прибувають до установи.

В УВП Іспанії відбуваються покарання 59302 засуджені, у віданні Генерального секретаріату – 50841 ос., у Каталонії – 8461 ос. Співвідношення на 100 тис. населення 124,43 засуджених, за загальної чисельності населення Іспанії – 47659 тис. осіб. При цьому середній показник по Європі – 98 зас. на 100 тис. жителів. Іспанія за цим показником серед країн Європи посідає II місце після Англії – 148 засуджених на 100 тис. населення, Франція – 117, Італія – 111,6, Голландія – 67,7. Слід відзначити, що, як і для України, характерне зменшення кількості засуджених з 67100 осіб у 2007 р. до 59302 осіб у 2019 р. Зменшення кількості засуджених на 15000 осіб відбулося внаслідок проведення законодавчої реформи, що полягала в зміні міри покарання для торговців наркотиками, а це значна частина засуджених, більшість з яких іноземці, та більш широкого застосування альтернативних позбавленню волі видів покарання. Особи, взяті під варту на час проведення досудового розслідування, становлять 15,1% осіб, які перебувають в умовах ізоляції, засуджені особи – 84,9%. В Україні цей показник значно вищий, станом на 01.04.2020 р. з 52609 осіб, які перебувають в установах Державної кримінально-виконавчої служби України в СІЗО та УВП, що виконують функції СІЗО, трималися

19586 осіб (37,2% від загальної кількості засуджених та ув'язнених), у тому числі 1152 жінки, у виправних колоніях – 32942 осіб, з них – 1516 жінок [1].

Демографічний склад засуджених Іспанії такий: особи чоловічої статі становлять 92,4%, жінки – 7,6%. Середній вік засуджених становить 38,5 р., при цьому найбільше засуджених молодіжного віку – від 18 до 25 р. 27,8% від загальної кількості засуджених, або 16507 осіб, – іноземці, в тому числі 103 українці, з них – 100 чоловіків і 3 жінки.

Криміногенний склад засуджених характеризується такими показниками: 33,9% відбувають покарання за злочини проти власності; 28,8% – за злочини проти здоров'я (більшість іноземці); 7,1% – насильницькі та ґендерні злочини; 6,8% – вбивства.

В Україні станом на 01.01.2020 р. 6555 осіб відбувають покарання за умисне вбивство; 2862 особи – за нанесення умисного тяжкого тілесного ушкодження; 6989 осіб – за розбій та грабїж; 11797 осіб – за крадіжку; 629 осіб – за зґвалтування; 12 осіб – за злочини проти основ національної безпеки [1]. Виходячи з вищенаведених даних, кількість засуджених, які відбувають покарання за злочини проти власності в Україні та Іспанії, майже однакова.

Середня тривалість покарання за суспільно небезпечні злочини не перевищує 20 р. За особливо тяжкі злочини може призначатися покарання 25, 30, 40 років позбавлення волі, здебільшого такі терміни ув'язнення призначаються за злочини терористичної спрямованості. Постійне ув'язнення застосовується до терористів. На відміну від довічного позбавлення волі в Україні, постійне ув'язнення в Іспанії носить умовний характер, оскільки залежно від поведінки засудженої особи під час відбування покарання тривалість терміну покарання може бути скорочена після відбуття 3/4 терміну покарання шляхом застосування пенітенціарної пільги. Здебільшого це може бути 2/3 або 1/2 терміну покарання, після чого виконання покарання призупиняється. Також після відбуття від 8 р. до 12 р. ув'язнення засудженому може надаватися можливість короточасного виїзду за межі УВП. Після відбуття від 15 р. до 32 р. позбавлення волі засуджений може класифікуватися як такий, що виправляється (III ступінь виправлення та суспільної небезпеки), а через 25–35 р. може умовно-дostroково звільнитися.

Контроль за виконанням покарання здійснює Суд з пенітенціарних питань. Завдяки цьому система постійно підконтрольна судам, засуджені мають можливість звертатися зі скаргами до суду. Місцеві суди з пенітенціарних питань підпорядковуються Центральному суду пенітенціарного нагляду, який розглядає резонансні, специфічні, особливо складні справи.

На території двох полівалентних центрів Іспанії є окремі модулі для тримання засуджених, які мають психічні відхилення в межах осудності. З ними постійно працюють психологи, психіатри, соціальні працівники та волонтери. Впроваджуються психокорекційні та реабілітаційні програми у формі групових занять та індивідуальних формах, що базується на науково обґрунтованому індивідуальному підході щодо ресоціалізації злочинців. Головним інструментарієм у цьому процесі є визначення причин скоєння злочину особою та надання їй тих навичок суспільного співжиття, брак яких призвів до скоєння злочину. Формуються навички заповнення корисними справами вільного часу, розкриття індивідуальних здібностей кожної засудженої особи. З метою організації більш ефективного процесу ресоціалізації засуджених у пенітенціарному центрі вибирається з числа осіб персоналу центру Рада соціально-виховної роботи, яка складається зі спеціалістів різного профілю, як-то психологів, вихователів, соціальних працівників. У компетентність ради входить класифікація засуджених, які прибули до центру та відповідно розподіл до модулів з трьома різними режимами тримання (для суспільно небезпечних, найбільш ізольований, звичайний режим та напіввідкритий режим).

Пенітенціарна система Іспанії вирізняється великою кількістю реабілітаційних, корекційних програм, спрямованих на ресоціалізацію засуджених. Програми розробляються та впроваджуються психологами пенітенціарних установ. Контроль за ефективністю програм здійснює Генеральний секретаріат та після визнання їх дієвості впроваджуються в інші пенітенціарні центри. Для розробки програм та їх апробації функціонують Центри – обсерваторії, до складу яких входять психологи, соціологи, юристи, інші фахівці. Створюються групи для оцінки програми, які формують статистичні дані по рецидиву та інших показниках.

Програми для реалізації в центрі вибираються Центром – обсерваторією та Радою із соціально-виховної роботи пенітенціарного центру залежно від кількості цільової групи засуджених тієї категорії, на яку розрахована програма, та можливостей реалізації її центром.

Участь засуджених у програмах є добровільною. Є випадки відмови засуджених у їхній участі в призначених програмах. Результати участі в програмах враховуються психологами у вирішенні питань переведення засуджених до модуля поваги, залучення до праці, надання короткострокових відпусток, призупинення виконання покарання, умовно-дostroкового звільнення тощо.

Висновки. З огляду на результати проведеного дослідження резюмуємо, що пенітенціарні системи Іспанії та України мають певні схожості та принципово відмінні риси.

Створення у системі УВП України полівалентних установ, які матимуть у своїй структурі локальні дільниці з різними рівнями безпеки, де зможуть відбувати покарання засуджені чоловічої та жіночої статі за умов роздільного тримання, вирішить низку назрілих проблемних питань під час виконання покарання у вигляді позбавлення волі.

Іспанський досвід організації процесу реінтеграції засуджених у суспільство шляхом запровадження комплексу корекційних програм, що довели свою ефективність, можливо та необхідно запроваджувати в УВП України, адаптувавши до специфіки їх середовища та окремих категорій засуджених. Що загалом сприятиме досягненню мети покарання та зміцненню стану правопорядку в установах.

Kubrak R. Comparative analysis of system implementation punishments of Spain and Ukraine

In this article the analysis of penitentiary system of Spain, based on the received material by results of a visit of the working group of the Ministry of Justice of Ukraine for the purpose of exchange of experience and establishing cooperation in the penitentiary sphere. Relying on the information provided by the management of governing bodies of penitentiary institutions, personnel of the polyvalent penitentiary centres, bodies of police, non-governmental organizations and on the results of own observations it is studied the structure of bodies and institutions which carry out the punishments established by court. The order of execution of punishments, connected criminals, with isolation from society is defined. It is established special peculiar features of criminal and executive policy of Spain. It is carried out the comparative and legal analysis of systems of bodies and institutions of execution of punishments of Spain and Ukraine, separate differences are defined, it is structured a chain of command by penitentiary institutions, their submission, a procedure of non-departmental control of their activity, and preventive mechanisms of violation of the rights of the convicted persons. It is defined the Types of institutions and local structural sites according to the content of the isolating regime actions which are applied. The analysis of criminogenic list of convicts, their age structure is carried out.

It is established the components of efficiency of process of performance of criminal penalty in the form of imprisonment for a certain term, the organizations of social and educational work by introduction of the correctional programmes of their behaviour consisting in implementation of influence taking into account features of mental, psychological, emotional state of everyone's of the convicted person, its educational level and requirements.

It is carried out the analysis and generally functional orientation and the main objectives of penitentiary institutions of Spain, features of ensuring protection and supervision of convicts in the polyvalent penitentiary centers. It is established efficiency and universality of functioning of the polyvalent penitentiary centers of Spain of the latest sample.

The author reasonably substantiates the expediency of introduction of separate elements of techniques of social and educational work with convicted of Spain in Ukraine, in particular the correctional programmes of behaviour of the convicts focused on specific features and needs of everyone's of the convicted person.

Key words: establishment of execution of punishments, convicted person, imprisonments for a certain term, punishment, socially and educational work, resocialization, penitentiary system.

Література:

1. Загальна характеристика Державної кримінально-виконавчої служби України. URL: <https://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/628075> (дата звернення: 02.05.2020).
2. Генеральна прокуратура України. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за грудень 2018 р. Загальна відомість про кількість зареєстрованих правопорушень та результати їх досудового розслідування за 2018 р. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113653&libid=100820 (дата звернення: 03.05.2020).
3. Генеральна прокуратура України. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за грудень 2019 р. Загальна відомість про кількість зареєстрованих правопорушень та результати їх досудового розслідування за 2019 р. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113653&libid=100820# (дата звернення: 03.05.2020).